

عوامل مؤثر در تربیت کودک از نظر اسلام

زینب بیسا،^۱ مرضیه سادات سجادی^۲

چکیده

امروزه یکی از چالش‌های زندگی در جوامع بشری چگونگی تربیت صحیح فرزند و رشد متعادل شخصیت او است. دوران کودکی، دوران سرنوشت‌ساز زندگی هر فرد است. در این دوره است که کودک تمام آنچه را که در بزرگسالی لازم دارد به‌واسطه تربیت فرامی‌گیرد. اگر والدین از اصول و روش‌های تربیتی مناسب در تربیت کودک بهره‌برند کودک شخصیت خودساخته پیدا می‌کند و فرایند رشد عقلانی و عاطفی و اجتماعی متعادلی را طی می‌کند و دچار افسردگی، عقده‌های روحی، خلأ شخصیتی و... نمی‌شود. تربیت امری بسیار ظریف و حساس است که به داشته‌های زیادی از جمله علم و دانش، تجربه، درایت و صبر و... نیاز دارد. مقاله حاضر به روش توصیفی و کتابخانه‌ای، مطالب مهم درباره اهمیت تربیت کودک، تربیت از نگاه آیات و روایات، اصول و روش‌های تربیت کودک و عوامل مؤثر تربیت کودک را بررسی می‌کند. اگر تربیت کودک در ابعاد مختلف جسمی، روحی و روانی، مادی و معنوی از منظر اسلام بررسی شود نسلی مؤمن و متعادل و خودساخته به‌وجود می‌آید و جامعه اسلامی از منافع آن منتفع می‌شود.

واژگان کلیدی: تربیت، کودک، دین، اسلام.

۱. مقدمه

هر نظام تربیتی هدف یا اهدافی را تعقیب می‌کند که به لحاظ کلی می‌توان با عنوان سعادت آن را خلاصه کرد. هدف از تربیت عبارت است از پرورش انسان‌های آزاده و مهذب و دور از هرگونه قید بندگی دیگران و اسارت گناه و مستقل از همه انحراف‌ها و لغزش‌ها. تربیت براساس دین در

^۱ دانش‌آموخته کارشناسی مطالعات زنان، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی ص العالمیه، تایلند.

^۲ استاد همکار گروه علمی - تربیتی مطالعات زنان، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه‌المصطفی ص العالمیه، ایران.

سرنوشت کودک بسیار مؤثر است. این نوع تربیت با بعد معنوی کودک سروکار دارد. در واقع در سایه تربیت دینی، فرد موفق به ایجاد رابطه صحیح با خدا و جهان و اعضای جامعه می‌شود. تربیت مبتنی بر دستورات دین اسلام برای ساختن ابعاد مختلف شخصیت انسانی تا آنجا پیش می‌رود که میل وصول به ارزش‌های والای بندگی در فرد تقویت شود و او را به واسطه تصمیم و اراده خویش به سر منزل مقصود می‌رساند. دوران کودکی یکی از مراحل مهم زندگی بشر است و این مرحله نقش بسیار مهمی در سرنوشت انسان دارد؛ زیرا رفتار انسان در دوران بزرگسالی نشأت گرفته از چگونگی تربیت در دوران کودکی است. بنابراین، تربیت کودک در اسلام اهمیت زیادی دارد و در دستورات دینی به والدین تأکید شده است که کودک را براساس روش‌ها و اصول اسلامی تربیت کنند تا نتیجه چنین تربیتی به سود فرد، خانواده و جامعه و نظام اسلامی باشد. در مقاله حاضر اهمیت تربیت در اسلام و روش‌های تربیتی آن در آیات و روایات بررسی می‌شود و سعی بر آن است که اصول و روش‌ها و عوامل مؤثر در تربیت به زبان ساده و روان با تکیه بر آیات و روایات بیان شود. سؤال اصلی این است که عوامل مؤثر در تربیت کودک از نظر اسلام چیست. با بررسی‌های انجام‌شده پیرامون منابع این موضوع ابتدا آیات مرتبط آیات در این زمینه استخراج و سپس بررسی شد. سپس کتاب‌های روایی و حدیثی، تربیتی و روان‌شناسی در این باب جمع‌آوری شد و با استفاده از آنها بحث تربیت از دیدگاه اسلام تکمیل شد. هدف از موضوع مورد تحقیق آشنایی با تربیت دینی از دیدگاه اسلام براساس دیدگاه ائمه و بزرگان دین است. آشنایی با چگونگی تربیت دینی کودک برای پیشگیری از انحرافات که هم اکنون بسیاری از نوجوانان و جوانان گریبان‌گیر آن هستند لازم و ضروری است؛ زیرا کودکان امروز، نوجوان و جوان فردا و آینده‌سازان مملکت هستند. لازم به ذکر است که در پیش گرفتن تربیت بر مبنای دین اسلام فقط در خانواده به عنوان رکن اساسی جامعه کافی نیست بلکه مدارس، رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی نیز باید با رعایت حدود تربیتی و حفظ شئون اسلامی به تربیت همه‌جانبه کودک کمک کنند.

۲. مفهوم‌شناسی

۲-۱. کودک

در فرهنگ عمید ذیل واژه کودک، معانی صبی، صغیر، طفل و خردسال آمده است. (عمید، ۱۳۷۵) در اصطلاح، فرزند انسان از زمان تولد تا بلوغ، کودک یا صغیر نامیده می‌شود که معادل

آن در زبان عربی طفل است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ۴۰۱/۱۱). در مصباح‌المنیر آمده است: «فرزند صغیر انسان را کودک (طفل) نامند. این لفظ بر فرزند مذکر (پسر) و مؤنث (دختر) و نیز جمع آنها (فرزندان) اطلاق می‌شود و تا زمانی که به سن تمیز نرسیده است او را طفل صغیر می‌نامند (الفیومی، بی‌تا، ۳۷۴/۲)

۲-۲. دین

دین در فرهنگ لغت دهخدا مترادف کلماتی چون حکم و قضا، رسم و عادت، شریعت و مذهب، همبستگی و غیر آن ذکر شده است (ص ۵۷۲-۵۷۴) و در کاربردهای قرآنی نیز به معانی زیادی از جمله جزا، حساب، طاعت و بندگی، تسلیم و انقیاد، توحید و خداپرستی آمده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۳۲۳). دین در اصطلاح، اعتقاد به آفریننده برای جهان و انسان و دستورات علمی متناسب با این عقاید است (مصباح یزدی، ۱۳۸۹، ۲۸/۱). دین، روش ویژه‌ای است که سعادت و صلاح دنیوی انسان را هماهنگ و همراه با کمال اخروی و حیات حقیقی جاودانی او تأمین می‌کند. از این رو لازم است شریعت دربرگیرنده قوانینی باشد که به نیازهای دنیوی انسان نیز پاسخ گوید (العلامه الطباطبایی، ۱۳۹۰، ۱۳۰/۲).

۲-۳. تربیت

در فرهنگ فارسی معین تربیت به معنای پروردن، ادب و اخلاق را به کسی آموختن آمده است. برای تربیت تعاریف متعددی آمده است از جمله گفته‌اند: تربیت، کوشش و تلاش آگاهانه انسان برای ایجاد تغییرات مطلوب است. برخی تربیت را فنی می‌دانند که در سایه آن نشو و نماي قوای انسانی را در دوره‌های مختلف زندگی به تناسب سن و رشد یاد می‌دهد و در این انتقال، جنبه‌های علمی و تجربی استفاده می‌شوند. (قائمی، ۱۳۸۶، ص ۱۳) تربیت به معنای عام، پروراندن چیزی است به گونه‌ای که شایسته آن است و این معنا جمادات، گیاهان، حیوانات و انسان‌ها را شامل می‌شود و در مورد پرورش جسم و روح به کار می‌رود. برای تعیین کیفیت تربیت و پرورش باید دو چیز را مد نظر گرفت: چیزی که مورد تربیت قرار می‌گیرد و هدف از تربیت آن (امین‌زاده، ۱۳۷۶، ص ۹).

تربیت عبارت است از هدایت و اداره جریان ارتقایی و تکاملی بشر به گونه‌ای که به سوی الله جهت یابد و حاصل آن، شکل‌گیری انسانی متفکر، مؤمن، متعهد و مسئول در برابر محیط

پیرامونی و در جنبه رفتار، عامل به تعالیم مکتب است. در تربیت سعی بر این است که زمینه‌ها و امکاناتی را که در وجود آدمی به امانت نهاده شده و به صورت بالقوه است به فعل درآورد و تلاش‌ها و سرمایه‌گذاری‌هایی انجام داد که به کمک آنها رشد و سازندگی، شکوفایی استعدادها و ارتقای آنها میسر شود و دگرگونی و تحول که در سایه آن آدمی به کمال مورد نظر برسد، حاصل شود. در تربیت، مسئله تلقین، آموزش، ایجاد مهارت، تأسیس اعتقاد، تشکیل عادات مناسب، پرورش فکر و ذهن مطرح است و این امری است که از روزگاران گذشته وجود داشته و اکنون شکل و صورت علمی یافته است. (قائمی، ۱۳۶۹، ص ۲۷)

۳. اهمیت تربیت کودک

اسلام برای تربیت اهمیت خاصی قایل است چنان‌که هر جا سخن از رسولان به میان می‌آورد تربیت را برنامه اصلی آنها قرار می‌دهد. خداوند متعال برای انسان مقرر فرموده است که به اختیار خود و با پیروی از دستورات پیامبر صلی الله علیه و آله و برنامه‌های آسمانی و با کوشش و تلاش و پیگیری، کسب تربیت کند و به مقام شایسته انسانی برسد؛ زیرا غرایز حیوانی و ظلمات جهل و خواهش‌های نفسانی را جز با تربیت صحیح و الهی نمی‌توان مهار و برطرف کرد. کودکی که قدم به این جهان می‌گذارد مانند غنچه ناشکفته‌ای است که نیاز به حمایت و مراقبت از سوی والدین دارد. ناتوانی کودک انسان نسبت به سایر موجودات به خوبی قابل مشاهده است؛ زیرا بچه حیوانات از لحظات آغازین تولد، توانایی‌هایی دارد، اما کودک انسان در آغاز تولد ضعیف‌ترین موجود جهان است. با این وصف، لحظه تولد، آغاز یک زندگی توأم با نشاط برای اطرافیان نوزاد است و بدین سبب آنها از این مهمان نورسیده استقبال می‌کنند. اگر خود کودک نیز در چنین لحظه‌ای نسبت به حال خود آگاهی داشت، متوجه می‌شد که لحظه ورود او به این جهان چه ارزشی دارد. (امین‌زاده، ۱۳۷۶، ص ۲۳) امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: «بزرگترین روز برای انسان روزی است که از مادر متولد می‌شود» (ری‌شهری، ۱۳۸۴، ۷۰۷۹/۱۴). امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید: «دوست نمی‌دارم که در کودکی بمیرم و داخل بهشت شوم (دوست دارم زنده بمانم) و بزرگ شوم تا پروردگار خود را بشناسم» (ری‌شهری، ۱۳۸۴، ۱۵۵/۶).

انسان به سبب داشتن تعقل و تفکر و منطق، استعداد ویژه‌ای دارد که هم می‌تواند تعلیم پذیرد و هم می‌تواند در امر تعلیم و تربیت بر دیگران تأثیرگذار باشد. یکی از وظایف اصلی والدین آن است که کودک خود را به خوبی تربیت کنند. تمام ادیان الهی به‌ویژه دین اسلام انسان‌ها را

به تعلیم و تربیت دعوت کرده است و والدین را ترغیب می‌کند که از دوران کودکی فرزند به این امر مهم اهتمام ورزند؛ زیرا کودکان در این دوران ویژگی‌هایی دارند که بزرگسالان از آن بی‌بهره‌اند و آن، آمادگی پذیرش بسیار زیاد برای یادگیری است که در قلب و ذهن آنان وجود دارد. کودکی که به مرحله یادگیری مفاهیم رسیده است و می‌تواند تعلیمات مربی خود را در ذهنش تحلیل کند ویژگی‌های بسیار ارزشمندی دارد. ذهن و قلب کودک در این مرحله توانایی فهم تعلیمات مربیان خود را دارد؛ زیرا آمادگی ذهنی او این اجازه را می‌دهد که امر تعلیم و تربیت در ذهن وی به آسانی تحقق یابد. آموزش کودکان مدارس ابتدایی در سنین اولیه کودکی درستی این حقیقت را تأیید می‌کند. بنابراین، باید گفت که تربیت امری مهم و از ضروری‌ترین نیازهای بشری است و در آن خلاقیت و آفرینندگی توسط انسان صورت می‌پذیرد و سبب نجات از اسارت‌ها، جهالت‌ها و بردگی‌هاست. (قائمی، ۱۳۶۹، ص ۲۷)

۳-۱. تربیت از جنبه فردی

تربیت رکن اساسی برای صعود یا سقوط انسان‌هاست. سببی برای سازندگی و پرورش جسمی، روانی، اخلاقی، ذهنی، عاطفی و زمینه‌ساز رفتار عاقلانه و مصونیت از ابتلائات است. به‌وسیله تربیت می‌توان نیروی اراده را پرورش و جهت داد، شرایط حیات را انسانی کرد، از موجودی خام و استعدادی خام‌تر، فردی به‌عمل آورد که پخته و استعدادش شکفته و دور از نفوذ عوامل مخرب و وسوسه‌ها باشد. حتی آثار صفات ناپسند موروثی در او متوقف شده و تحت مدیریت و پوشش عقل قرار گیرد. (قائمی، ۱۳۸۶، ص ۱۴)

۳-۲. تربیت از جنبه اجتماعی

تربیت ضرورتی غیر قابل اجتناب است و مسئله آن، مسئله حیات ملت‌هاست. هرگونه سعادت و شقاوتی را در سایه آن باید جست‌وجو کرد. ریشه بسیاری از فضائل و رذائل در تربیت نهفته است. تربیت بر این اساس اهمیت می‌یابد و آثار فردی و اجتماعی دارد. در جنبه فردی برای رشد مادی و معنوی و در جنبه اجتماعی، زمینه‌ساز ترقی و امنیت افراد در جامعه و همچنین سازنده افراد و احاد اجتماعی است و مردم در سایه آن، عادات و اخلاق خود را می‌سازند و به رشد و توسعه علمی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی دست می‌یابند. تربیت خوب، کادر رهبری و صنعتی جامعه را می‌سازد و برای بشریت خیر و صلح و رفاه پدید می‌آورد. متخصص را متعهد می‌سازد، مردم را

وامی دارد که آگاهی و مسئولیت خود را نسبت به سرنوشت خود و جامعه خویش توسعه دهند و در برابر امور و شرایط به‌نحوی صحیح موضع بگیرند. اگر در جامعه‌ای فساد است، آلودگی است، اعتیاد است، عدم تعهد است، روابط نامشروع است، یکی از دلایل آن، نظام تربیتی غلط و مباحث تربیتی مسکوت است. (قائمی، ۱۳۸۶، ص ۱۴)

۴. هدف تربیت

برای شروع هر کاری قبل از هر چیز باید اهداف آن کار مشخص باشد تا از وسایل و روش‌هایی در انجام آنها استفاده شود که در جهت تحقق اهداف مورد نظر باشد. تربیت نیز چنین است. برای آنکه تربیت آغاز شود ابتدا باید اهداف تربیت مشخص شود. (چراغ چشم، ۱۳۸۵، ص ۲۱) هدف غایی تربیت اسلامی آن است که مقدمات حرکت و هدایت آدمی را در صراط مستقیم پرستش پروردگار فراهم آورد و معراج او را به مرحله کمال انسانی آسان کند و راه بازگشت به احسن تقویمی را که بنیاد آفرینش وی بر آن استوار شده است، هموار کند و به یاری عمل صالح از مراحل و مدارج علم و ایمان بگذراند و هر لحظه بیشتر به خدا که مقصد نهایی این سیر و سلوک است، نزدیک کند. به عبارت دیگر انسان باید چنان ساخته شود که با دوری از رذایل و آلودگی‌ها، استعدادهای عالیه روحی و ملکوتی‌اش شکوفا شده و چنان به کمالات علوی و فضائل ملکوتی آراسته شود که استعداد و لیاقت قدم‌نهادن در آستان قرب ربوبی را کسب کند و با وصال به حق به سعادت جاودان دست یابد. سعادت‌تی که شرح آن در قالب الفاظ ننگند و به وصف و بیان نیاید (چراغ چشم، ۱۳۸۵، ص ۲۱) در چنین حالی است که به قول سعدی:

رسد آدمی به جایی که به‌جز خدا نبیند   بنگر که تا چه حد است مقام آدمیت

طیران مرغ دیدی تو ز پای‌بند شهوت   به‌در آی تا ببینی طیران آدمیت

براساس نگرش اسلام به عالم آفرینش و مبدأ هستی و مقصدی که برای حرکت عمومی جهان باور دارد و عنصر روحانی و الهی که در وجود انسان معرفی می‌کند و آغاز و انجامی که برای حیات او می‌شناسد هدف و مقصود تربیت را می‌توان رساندن انسان به کمال مطلوب و ممکن ترسیم کرد. آفرینش انسان و ترکیب وجودی او به‌گونه‌ای است که می‌تواند از راه‌های گوناگون به پیشرفت و تعالی دست یابد و ابعاد وجودی خویش را گسترش و کمال بخشد. با توجه

به این زمینه‌ها و استعدادها انسان رو به سوی کمال مطلق دارد و همواره در صدد صعود به مدارج عالی انسانی است و از رسیدن به هیچ درجه‌ای سیری نمی‌پذیرد. (هاشمی، ۱۳۸۸) «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ؛ ای انسان! تو با تلاش و رنج به سوی پروردگارت می‌روی و (سرانجام) او را ملاقات خواهی کرد» (الانشقاق: ۶) البته رسیدن به این کمال را نمی‌توان و نمی‌باید از راه تحمیل و اجبار به افراد پیش برد و این امر، امری ناصحیح و خلاف اصول تربیت است. هدف از تربیت این است که انسان مظه‌ری از ارزش‌ها و مکتبی باشد که به آن پای بند است. شک نیست که وصول کامل به این اهداف شاید برای همگان امکان‌پذیر نباشد، اما هر مربی با در نظر داشتن چنین تابلویی در پیش چشم، باید به پیش رود (قائمی، ۱۳۸۶، ص ۱۹)

۵. تربیت از منظر قرآن و روایات

۵-۱. آیات

«وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ؛ (به خاطر بیاور) هنگامی را که لقمان به فرزندش در حالی که او را موعظه می‌کرد، گفت: پسرم! چیزی را همتای خدا قرار مده که شرک، ظلم بزرگی است». (لقمان: ۱۳)

- «يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ؛ پسرم! اگر به اندازه سنگینی دانه خردلی (کار نیک یا بد) باشد و در دل سنگی یا در (گوشه‌ای از) آسمان‌ها و زمین قرار گیرد خداوند آن را (در قیامت برای حساب) می‌آورد خداوند دقیق و آگاه است». (لقمان: ۱۶)

- «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَآمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ؛ پسرم! نماز را برپا دار و امر به معروف و نهی از منکر کن و در برابر مصیبتی که به تو می‌رسد، شکیبا باش که این از کارهای مهم است». (لقمان: ۱۷)

- «وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ؛ و خدا شما را از بطن مادران بیرون آورد در حالی که هیچ نمی‌دانستید و به شما گوش و چشم و قلب اعطا کرد تا مگر (دانا شوید و) شکر (این نعمت‌ها) به جای آرید». (نحل: ۷۸)

- «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ...»؛ او کسی است که در میان جمعیت درس نخوانده رسولی از خودشان برانگیخت که آیاتش را بر آنها می‌خواند و آنها را تزکیه می‌کند و به آنان کتاب (قرآن) و حکمت می‌آموزد...». (جمعه: ۲)

۲-۵. روایات

- قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَعَانَ وَكَدَّهُ عَلَى بَرِّهِ بِالْإِحْسَانِ إِلَيْهِ وَ التَّأَلَّفِ لَهُ وَ تَعْلِيمِهِ وَتَأْدِيبِهِ؛ خداوند رحمت کند پدری را که با نیکی نمودن و مهربانی به فرزندش و با آموزش دادن و ادب کردنش او را در نیکی به خود یاری می‌کند». (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۳۷۸/۱۶)

- قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَحِبُّوا الصَّبِيَّانَ وَ اِزْحَمُوهُنَّ وَ إِذَا وَعَدْتُمُوهُنَّ فُفُوا لَهُنَّ فَإِنَّهُنَّ لَا يَرْوْنَ إِلَّا أَنْتُمْ تَرْزُقُونَهُنَّ؛ کودکان خود را دوست بدارید و با آنان مهربان باشید. وقتی به آنها وعده‌ای می‌دهید حتماً وفا کنید؛ زیرا کودکان، شما را رازق خود می‌پندارند». (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۴۸۳/۲۱)

- قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ لَمْ يَتَأَدَّبْ بِآدَابِ اللَّهِ تَقَطَّطَتْ نَفْسُهُ عَلَى الدُّنْيَا حَسْرَاتٍ؛ کسی که به آداب الهی تربیت نشود و پرورش نباید با غصه و حسرت جان می‌دهد و از این عالم می‌رود». (مجلسی، ۱۴۰۳، ۳۴۸/۶۸)

- قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَنْ تَأَدَّبَ بِآدَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَدَّاهُ إِلَى الْفَلَاحِ الدَّائِمِ؛ کسی که به آداب الهی تربیت شود آن تربیت او را به رستگاری جاودان می‌رساند». (مجلسی، ۱۴۰۳، ۲۱۴/۸۹)

- قَالَ الْإِمَامُ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «أَكْثَرُوْا مِنْ قُبَلَةِ أَوْلَادِكُمْ فَإِنَّ لَكُمْ بِكُلِّ قُبَلَةٍ دَرَجَةٌ؛ فرزندان خود را بسیار بوسید؛ زیرا برای شما در هر بوسیدن درجه‌ای است». (مجلسی، ۱۴۰۳، ۹۲/۱۰۱)

- قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ صِغَارًا تَشُوذُوا بِهِ كِبَارًا؛ در خردسالی علم بیاموزید تا در بزرگسالی به برتری و سیادت نائل آید». (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴، ۲۶۷/۲۰)

۶. اصول و روش‌های تربیت اسلامی

هر نظام تربیتی بر اصولی و روش‌هایی استوار است و مربی با در نظر داشتن آن اصول می‌تواند کار تربیتی خود را به پیش برد. (قائمی، ۱۳۸۶، ص ۲۲)

۶-۱. تربیت جسمی و بهداشتی کودک

سلامت شخصیت انسانی و توانایی جسمانی دو پایه برای پرورش صحیح فرزندان است؛ زیرا عقل سالم در بدن سالم است و لازمه عمل به مسئولیت‌های زندگی بر خورداری از توانایی جسمی است و ضعف و سستی جسمی مانع از قیام به بسیاری از مسئولیت‌ها می‌شود. (زحیلی، ۱۳۹۰، ص ۴۱) خداوند متعال بر بندگان خود به خاطر برخورداری از آنها از بهترین خلقت و آفرینش، منت نهاده و فرموده است: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ؛ که ما انسان را در بهترین صورت و نظام آفریدیم» (التین: ۴).

برخی از دستورات بهداشتی و پیشگیرانه از بیماری در اسلام عبارتند از:

- خوابیدن به پهلو راست؛
- خوابیدن پس از نماز عشا؛
- سحر خیزی برای نماز صبح و آمادگی جهت امور روزانه (زحیلی، ۱۳۹۰، ص ۵۱).

۶-۲. تربیت عقلانی کودک

همگام با رشد جسمی و تربیت بدنی توجه به رشد فکری و تقویت عقلی کودکان ضروری است و حتی در اولویت قرار دارد؛ زیرا نقطه تفاوت اساسی انسان با حیوان برخورداری انسان از نیروی تعقل و اندیشیدن است. از طرف دیگر، عقل ابزار دانش و معرفت و لازمه مکلف‌بودن است و انسان را به سوی هدایت، سعادت و پرهیز از شرارت و شقاوت ارشاد می‌کند. تفکر و اندیشیدن از نظر اسلام، واجب و فریضه‌ای اساسی است و هدف از تربیت فکری، رسیدن به استقلال فکری و عقلی است. (زحیلی، ۱۳۹۰، ص ۵۰) خداوند متعال می‌فرماید: «... إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ؛ در این ماجرا نشانه‌هایی است برای کسانی که ایمان می‌آورند» (الروم: ۲۴).

۶-۳. تربیت معنوی کودک

سلامت عقیده و ایمان انسان‌ها روح رسالت اسلام است که به وسیله کاشت این نهال، ارکان ایمان به خداوند و ملائک، کتاب‌های آسمانی و پیامبران، جهان آخرت و قضا و قدر در قلب و روح آنها تحقق پیدا می‌کند. والدین و مربی پیش از هر چیز لازم است با زبان ساده و دلایل قابل درک برای اثبات وجود خداوند و توحید و یکتاپرستی تلاش کنند و سعی کنند که نهال محبت خداوند و شکر نعمت‌ها و بخشش‌های او را در دل کودک بنشانند و او را متوجه این حقایق کنند

که حاکم و فرمانروای مطلق جهانیان، حضرت حق است که در این دنیا با ایجاد موجودات جاندار و بی جان و در آخرت با زنده کردن و حساب و کتاب و کتاب از آنها حکمرانی می‌کند. (زحیلی، ۱۳۹۰، ص ۳۹) خداوند متعال می‌فرماید: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ؛ این قرآن، به راهی که استوارترین راه هاست، هدایت می‌کند...». (اسرا: ۹).

یکی از روش‌های تربیت قرآنی اهتمام به آموزش سوره‌های نور، لقمان و حجرات به کودکان است. والدین باید به این بخش از تربیت یعنی، تربیت معنوی اهتمام بیشتری بورزند؛ زیرا این نوع از تربیت، زمینه‌ساز رشد احساسات و عواطف، تهذیب، تزکیه آنهاست و موجب رشد شخصیت کودکان می‌شود. از طرف دیگر تربیت معنوی باعث تعالی نفس، صفای روح و سلامت روانی کودکان از انواع بیماری‌ها و رذایل اخلاقی می‌شود و آرامش و آسودگی را برایشان به ارمغان می‌آورد. علاوه بر این، چنین تربیتی خشیت از خداوند و تفکر در عظمت و ادراک اسرار آفرینش و التزام به اوامر او را در آنان تقویت خواهد کرد. (زحیلی، ۱۳۹۰، ص ۴۵) خداوند متعال در این باره می‌فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ؛ مؤمنان، تنها کسانی هستند که هرگاه نام خدا برده شود، دل‌هایشان ترسان می‌گردد؛ و هنگامی که آیات او بر آنها خوانده می‌شود، ایمانشان فزونتر می‌گردد؛ و تنها بر پروردگارشان توکل دارند». (انفال: ۲).

۶-۴. تربیت عبادی کودک

عبادت در اسلام ثمره و بازتاب طبیعی ایمان و عقیده و دلیل وجود و درستی آن است. کودکان پیش از بلوغ، تکلیفی متوجه آنان نمی‌شود. رسول خدا ﷺ در این باره فرموده است: «سه نفر دارای مسئولیت نیستند، دیوانه تا زمانی که بهبود می‌یابد، خوابیده تا زمانی که از خواب برمی‌خیزد و کودک تا وقتی که به سن بلوغ می‌رسد» (ابن حیون، ۱۳۸۵، ۱/۱۹۴)، اما آماده‌سازی کودک برای گام‌نهادن به مرحله بلوغ و پس از آن از نظر دینی و شرعی به تربیت و پرورش عبادی نیازمند است تا عبادت به عنوان بخش حیاتی و ریشه‌دار در زندگی و رفتار کودک مبدل شود و او را به ضرورت ارتباط با خداوند و استقامت در ادای اوامر و اجتناب از نواهی به‌صورت مداوم یادآور شود (زحیلی، ۱۳۹۰، ص ۴۲). برای زمینه‌سازی اعمال عبادی در کودکان نخست باید تمهیداتی فراهم شود که در دین مقدس اسلام بدان پرداخته شده است. برای نمونه مستحب است هنگام تولد در گوش نوزاد نوای ملکوتی اذان و اقامه نواخته شود. فقیهی در بیان فلسفه این امر می‌نویسد: «شاید این (اذان گفتن

در گوش نوزاد) بدان علت باشد که این عمل آثار روانی و تربیتی بسیار مفیدی را در کودک به جای می‌گذارد، گرایش فطری کودک را به خدا و پرستش رشد می‌دهد و نخستین بذر نماز را در دل کودک می‌کارد. این عمل، زمینه‌ساز شخصیت مطلوب او در بزرگسالی است (فقیهی، ۱۳۸۴، ص ۳۰).

۵-۶. تربیت اخلاقی کودک

آداب پسندیده و اخلاق اسلامی در واقع بستر و عرصه دین‌داری هستند. همچنین اخلاق خوب و صحیح، پایه سرشت‌ها و طبیعت‌ها و عادات و زمینه رشد و تکامل شخصیت انسان و نشانه هدایت و پرهیزکاری و التزام صحیح به مسئولیت‌های شرعی برگرفته از قرآن است. خیر و برکت خوش اخلاقی در طول زندگی، انسان را تنها نخواهد گذاشت و او را برای دستیابی به همه فضایل ترغیب خواهد کرد و برای رسیدن به قله‌های دین‌داری و مروت و شخصیت او را یاری خواهد کرد. خوش اخلاقی باعث به‌دست آوردن خیر دنیا و آخرت می‌شود. (زحیلی، ۱۳۹۰، ص ۴۴)

۶-۶. تربیت اجتماعی کودک

تربیت اجتماعی به معنی روابط صحیح و سنجیده با همه قشرهای جامعه اعم از بزرگ و کوچک و خویشاوندان، بیگانگان و همسایه‌هاست. کودک باید از جرأت همراه با ادب و احترام لازم برای اثبات شخصیت خود برخوردار شود و دودلی و خجالت باعث منزوی شدن او نشود. برای تحقق این منظور لازم است کودکان همراه با پدر و مادر یا مربی در مجالس و محافل حضور پیدا کنند. (زحیلی، ۱۳۹۰، ص ۴۶) تعلیم و تربیت باید بر شناخت و تبیین ارزش‌های زندگی گروهی در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی و نیز بر ایمان قلبی به ارزش‌ها مبتنی باشد و افراد را به عمل هماهنگ با علم و ایمان در جهت تشکیل خانواده و امت اسلامی سوق دهد. در قلمرو روابط فرد با جامعه، گام اول آشنایی با مفاهیم گوناگون زندگی گروهی، مزایا و محدودیت‌های زندگی اجتماعی، شناخت گروه‌های اجتماعی، ارزش‌ها، معیارها و قوانین حاکم بر آنها از دیدگاه اسلام و کشف، درک و دریافت اصول تشکیل و تداوم و اعتلای جوامع بشری نظیر تعاون، برابری، برادری، آزادی، استقلال و... است (شکوهی، ۱۳۸۷).

۶-۷. تربیت عاطفی کودک

منظور از تربیت عاطفی، تقویت جنبه‌های انسانی کودکان مانند احساس لذت و احساس درد، شادمانی، اندوره، ایثار، حب نیکی و تنفر از بدی است. قرآن به برخی از این عواطف و احساسات مانند محبت متبادل میان خداوند و بندگانش اشاره می‌کند و می‌فرماید: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ..؛ بعضی از مردم، معبودهایی غیر از خداوند برای خود انتخاب می‌کنند؛ و آنها را همچون خدا دوست می‌دارند. اما آنها که ایمان دارند، عشقشان به خدا، (از مشرکان نسبت به معبودهایشان)، شدیدتر است...» (بقره: ۱۶۵).

۷. عوامل مؤثر در تربیت

دو عامل در تربیت انسان مؤثر است. عاملی مربوطه به درون انسان است و عاملی نیز از بیرون وجود دارد که در وی اثر می‌گذارد. عامل درونی همان وراثت است که از طریق ژن‌ها، خصوصیات والدین و نسل‌های گذشته را به آیندگان منتقل می‌کند. عامل بیرونی سلسله عللی هستند که قبل و بعد از تولد در تکوین شخصیت آدمی می‌توانند مؤثر باشند. (غضنفری، ۱۳۸۲، ۲۷۷/۱)

۷-۱. عامل درونی

۷-۱-۱. وراثت

جنین از ترکیب اسپرم و تخمک به وجود می‌آید. این دو سلول بعد از ترکیب، تمام آنچه را که یک انسان کامل داراست بدون کم و کاست در خود جای داده‌اند و تنها فرق آن با انسان کامل، مقیاس بسیار کوچک آن است. از زمان لقاح، کلیه صفات غیر اکتسابی و ویژگی‌های والدین به جنین انتقال می‌یابد. (امین‌زاده، ۱۳۷۶، ص ۷۴) البته امکان دارد برخی از صفات یا ویژگی‌هایی که از والدین به فرزندان انتقال می‌یابد امکان بروز نیابد و به اصطلاح بارور نشود و مخفی بماند. این خصایص به وسیله ژن‌ها به نسل‌های بعد منتقل می‌شود و چه بسا در آنان ظهور یابد. بنابراین، از پدر و مادری که سیاه‌پوست هستند، ممکن است فرزندی سفیدپوست متولد شود. علت پوست سفید فرزندان به واسطه وجود این پدیده در نسل‌های گذشته است و یا حداقل یکی از دلایل آن، این است به طوری که پدیده سفیدی اجداد در پدر و مادر بارور نشده و ظاهر نگشته است و پدیده سیاهی که باز منشعب از گذشته است آشکار شده است، ولی در فرزندان همان پدیده سفیدی نابارور در پدر و مادر، بارور و آشکار شده است (امین‌زاده، ۱۳۷۶، ص ۷۴).

خداوند متعال می‌فرماید: «وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ؛ سرزمین پاکیزه (و شیرین)، گیاهش به فرمان پروردگار می‌روید؛ اما سرزمینهای بد طینت (و شوره زار)، جز گیاه ناچیز و بی ارزش، از آن نمی‌روید؛ این گونه آیات (خود) را برای آنها که شکرگزارند، بیان می‌کنیم». (اعراف: ۵۸) پس شرط سازندگی و تربیت اخلاقی و دینی آن است که پدر و مادر، واجد صلاحیت و شایستگی لازم بوده و از نظر خلقی و دینی انسان‌هایی وارسته باشند (استادان طرح جامع آموزش خانواده، ۱۳۸۵، ص ۷۵).

۲-۷. عامل بیرونی

۱-۲-۷. گزینش همسر

بی‌شک همسر و خلق و خوی او در رفتار و منش فرزند تأثیر بسزایی دارد. زن می‌تواند تأثیر مضاعف داشته باشد و هم خصایص گذشتگان را منتقل کند و هم به عنوان یک عامل بیرونی در کیفیت تربیت فرزند آینده بالاترین تأثیرگذاری را ایجاد کند. بنابراین، باید در انتخاب همسر دقت کرد و شخصی را انتخاب کرد که فضایل و ویژگی‌های نیکو داشته باشد. پیامبر اسلام ﷺ در مواردی که قصد ازدواج داشت ابتدا تحقیق می‌کرد و کسی را می‌فرستاد تا بانوی مورد نظر را ببیند. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ۵۷/۲۰) امیرمؤمنان علیه السلام نیز قبل از ازدواج تحقیق می‌کرد تا همسری شایسته انتخاب کند که از هر جهت خصوصیات لازم و مورد نظر را داشته باشد. این دقت تا آنجا پیش می‌رفت که از احوال پدران زن نیز می‌پرسید تا با شناخت صفات موروثی آنان همسر خویش را برگزیند. روزی آن حضرت به برادرش عقیل که به انساب عرب آگاهی داشت، فرمود: «تو به انساب عرب آگاهی. برای من زنی اختیار کن که فرزندی شجاع بیاورد. عقیل عرض کرد با فاطمه کلایه ازدواج کن که در عرب کسی از پدران او شجاع‌تر نبوده است» (لسان‌الملک سپهر، ۱۳۶۹، ۳۳۳/۱). آن حضرت شجاعت و رشادت فرزندی که در آینده به یاری امام حسین علیه السلام بشتابد را منوط به وجود ریشه‌ای اصیل و نژادی شجاع در همسر دانسته است. دستورات دین مبین اسلام در مورد خصوصیات همسر صریح و روشن است. تأکید اسلام بر معیار ایمان، عمل صالح و نقش محوری این دو بر سایر معیارها در زوجین از همین باب است (غضنفری، ۱۳۸۲، ۲۷۷/۱).

۷-۲-۲. بارداری

تمام کارها و حرکات مادر در ایام بارداری در تربیت آینده فرزند مؤثر است. گناهان و معاصی مادر، غیبت کردن از دیگران و یا شنیدن غیبت، تهمت و افترا، نمایی، دروغ و ... همه و همه نقشی کلیدی در این رابطه دارند. (امینی، ۱۳۸۷، ص ۱۴۹) ائمه اطهار علیهم‌السلام موارد زیادی از خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها را ذکر کرده‌اند که در خصوصیات جسمی یا روحی فرزند در رحم مادر تأثیر دارد. برای مثال خوردن فلان میوه باعث خوش‌رویی فرزند می‌شود و یا فلان کار بچه را عاقل بارمی‌آورد و ... حال وقتی نوع غذا بتواند شکل ظاهری فرزند در رحم را تغییر دهد آیا باطن غذا نمی‌تواند در روح و روان او اثر بگذارد. آری، غذایی که از طریق نامشروع و حرام تهیه شده باشد، می‌تواند روح را فاسد و تباه کند. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید: «به زنان باردار خود کندور بخورانید که فرزند شما چون در شکم مادر با کندور تغذیه می‌شود، عقلش محکم می‌شود و اگر پسر باشد شجاع می‌شود» (محمدی ری شهری، ۱۳۷۹، ص ۷۰۷۹)

۷-۲-۳. شیر

یکی دیگر از عوامل مؤثر در تربیت، شیر و دوران شیرخوارگی است. شیر یعنی، اولین غذای کودک که در تمام وجود او تأثیر می‌گذارد. حضرت علی علیه‌السلام فرمود: «چیزی برای کودک سودمندتر و پربرکت تر از شیر مادر نیست» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۴۶۸/۲۱). ایشان در جای دیگر می‌فرماید: «از شیر زن‌های زانیه و دیوانه به فرزندان‌تان ندهید؛ زیرا شیر در اخلاق کودک سرایت می‌کند» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۴۶۷/۲۱). همچنین در روایتی حضرت امیر علیه‌السلام تصریح می‌فرماید: «شیر بر طبیعت انسانی غلبه می‌کند و گاه طبیعت سالم را به فساد می‌کشاند». در روایت دیگر حضرت امیر علیه‌السلام ضمن بیان تغییر طبیعت به وسیله شیر می‌فرماید: «تَخَيْرُوا لِلرِّضَاعِ كَمَا تَخَيْرُونَ لِلنِّكَاحِ، فَإِنَّ الرِّضَاعَ يَغَيِّرُ الطَّبَاعَ؛ همان دقتی که در انتخاب همسر می‌کنید در انتخاب مرضعه بنمایید (مؤنث مرضع، زنی که بچه شیر می‌دهد)» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۴۶۸/۲۱).

۷-۲-۴. تهیه غذا

تهیه غذا از راه حلال یا نامشروع نیز در تربیت فرزند اثر می‌گذارد. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «كَسْبَ الْحَرَامِ بَيِّنٌ فِي الدَّرِيَّةِ؛ کسب حرام در ذریه آشکار می‌شود [آن‌ان را به تباهی می‌کشاند]». (کلینی، ۱۴۰۷، ۱۲۵/۵) امام صادق علیه‌السلام درباره تأثیر غذا و کیفیت آن بر اعمال عبادی و

دعاهای انسان فرمود: «هنگامی که انسان، مالی را از راه حرام کسب کند و حج انجام داده و لبیک بگوید، در جواب او گفته می‌شود: لا لبیک و لا سعیدیک» (کلینی، ۱۴۰۷، ۱۲۴/۵).

۷-۲-۵. محیط خانواده

خانواده نیز نقشی اساسی در تربیت ایفا می‌کند. فرزند از همان آغاز کودکی، پدر و مادر را در کنار خود می‌بیند و با آنان مأنوس می‌شود و حتی اعضای بدن وی در تماس با مادر احساس آرامش می‌کند. کودکانی که با متلاشی شدن خانواده‌هایشان از محیط خانه به محیط پرورشگاه آمده‌اند نوعی حالت افسردگی دارند. برخی از آنان در آغاز ورودشان شب‌ها به خواب نمی‌روند و مهر و عطوفت پرستاران آن مراکز را نادیده می‌انگارند. با آزمایش‌های فنی، نوعی قلب مصنوعی با تولید صدای ضربان قلب ساخته‌اند که شب‌ها زیر متکای اطفال می‌گذارند و اطفال با شنیدن آن صدا به خواب می‌روند، گویی با صدای آن آشنا هستند. باید دید روابط پدر و مادر با هم چگونه است. وضعیت اخلاقی‌شان، کیفیت درگیری و دعوا و نزاعشان و سخنانی که بینشان رد و بدل می‌شود، چگونه است. حدود تنبیه و تشویق، کیفیت بهره‌مندی کودک از مواهب زندگی در خانه به چه صورتی است. والدین چه اعتقاداتی دارند، چه فشارها و آلودگی‌هایی در خانه وجود دارد، اخلاق و معاشرتشان به چه صورت است تا بتوان درباره کیفیت تربیت فرزند سخن گفت. (قائمی، ۱۳۸۶، ص ۲۹)

۷-۲-۶. مدرسه

نقش مدرسه نیز در تکوین شخصیت و تربیت غیر قابل انکار است. مدرسه، خانه دوم برای دانش‌آموز است و از آنجا که وزارت آموزش و پرورش، آموزش کودکان را از دوره آمادگی و پیش دبستانی (دوره نونهالی) تا مقطع متوسطه (دوره نوجوانی) به عهده دارد مسئولیت سنگینی در قبال جامعه دارد. مدرسه قبل از هر چیز باید به تربیت بیندیشد و حتی محور علم و تربیت باشد. چه زیباست وقتی معلمی از پدیده‌ای در جهان یا اختراع و اکتشافی صحبت می‌کند یا در پی اثبات قانون و یا طرح نظریه‌ای علمی نسبت به طبیعت است قدری در مورد خالق آنها و پدیدآورنده اصلی سخن گوید. (امین‌زاده، ۱۳۷۶، ص ۱۲۷)

۷-۲-۷. اجتماع

محیط بین خانه و مدرسه یعنی، کوچه و محله نیز نقش مهمی در آینده فرزندان دارد. البته اهمیت آن به واسطه تأثیر عمیق دوستی و هم‌نشینی در تربیت است. از سوی دیگر انسان تحت تأثیر ابزار و شرایط فرهنگی و سیاسی جامعه است. کتب، روزنامه‌ها، مجلات، پوسترها و عکس‌ها در او اثر می‌گذارند و فرزندان را فاسد یا صالح بارمی‌آورند. سینما، رادیو، تلویزیون و ادبیات، هر کدام به‌گونه‌ای در اخلاق و رفتار، طرز فکر و عادت انسان مؤثر است و او را فردی صالح یا طالح می‌کند. (قائمی، ۱۳۸۶، ص ۳۰)

۷-۲-۸. عبادت

اساسی‌ترین نقش در تربیت در حدی که می‌تواند حتی طبیعت شقاوت‌مندان را متغیر کند و نیز ضامن بقای تربیت شود، عبادت است. این عنصر اساسی مورد تأکید شدید معصومین علیهم‌السلام و البته سیره عملیه مستمره آنهاست. رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید: «اَتَى لَأَكْرَهُ لِلرَّجُلِ أَنْ تَرَى جِهْتَهُ جَلْحَاءَ لَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ؛ مَنْ نَاسَبَنِي دَانِمَ كَهَ پِيشَانِي انْسانِ رَا هَمَوَارِ وَ بَدُونِ نَشَانِه سَجْدِه بِيِنِي» (قمی، ۱۴۱۴، ۱۱/۶).

۸. نتیجه‌گیری

تربیت در ابعاد مختلف آن در شخصیت و زندگی آینده کودک بسیار تأثیرگذار است. هدف هر انسان رسیدن به کمال است و تربیت صحیح و منطبق بر اصول می‌تواند انسان را به مقامات بالای اخلاقی و کمال برساند. والدین باید مراحل تربیت را یاد بگیرند و مطابق با آن، فرزند خود را تربیت کنند؛ زیرا هر دوره‌ای از زندگی مرحله‌ای خاص از تربیت را دربردارد. تربیت در ابعاد مختلف جسمی، عقلانی، معنوی، اخلاقی، اجتماعی، عاطفی اتفاق می‌افتد. در مقاله حاضر به عوامل مؤثر در تربیت اشاره شد و بیان گردید که ژنتیک، خانواده، مدرسه، گروه همسالان و دوران بارداری و شیردهی مادر، نوع غذایی که طفل می‌خورد و محیط خانواده و عبادت همه و همه در تربیت فرد مؤثر و دخیل هستند.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۸۰). مترجم: مکارم شیرازی، ناصر. تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
۱. ابن ابی الحدید (۱۴۰۴). شرح نهج البلاغه. قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.
۲. ابن حیون، نعمان ابن محمد (۱۳۸۵). دعائم الاسلام. قم: آل البیت.

۳. ابن منظور، محمد ابن مکرم ابن علی (۱۴۱۴). لسان العرب. بیروت: دار صادر.
۴. استادان طرح جامع آموزش خانواده (۱۳۸۵). خانواده و فرزندان در دوره ابتدایی. تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
۵. امین‌زاده، محمدرضا (۱۳۷۶). فرهنگ تعلیم و تربیت اسلام. قم: انتشارات در راه حق.
۶. امینی، ابراهیم (۱۳۸۷). اسلام و تعلیم و تربیت. تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
۷. چراغ چشم، عباس (۱۳۸۵). مبانی تربیت اسلامی. قم: انتشارات آثار دانشمندان.
۸. حر عاملی، محمد ابن حسن (۱۴۰۹). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البیت.
۹. راغب اصفهانی، حسین ابن محمد ابن مفضل (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن. لبنان: دار العلم.
۱۰. زحیلی، وهبه (۱۳۹۰). فقه خانواده در جهان معاصر. مترجم: سلیمی، عبد‌العزیز. تهران: نشر احسان.
۱۱. شکوهی، غلامحسین (۱۳۸۷). تعلیم و تربیت مراحل آن. مشهد: آستان قدس رضوی.
۱۲. العلامه الطباطبایی، محمد حسین (۱۳۹۰). المیزان فی التفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه الاعلمی.
۱۳. عمید، حسن (۱۳۷۵). فرهنگ فارسی عمید. تهران: نشر امیر کبیر.
۱۴. غضنفری، علی (۱۳۸۲). راه‌رستگاری. قم: انتشارات لاهیجی.
۱۵. فقیهی، علی‌نقی (۱۳۸۴). شیوه ترغیب و جذب به نماز. تهران: مؤسسه فرهنگی هنری مهر تابان.
۱۶. الفیومی، أحمد ابن محمد (بی‌تا). المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی. قم: منشورات دار الرضی.
۱۷. قائمی، علی (۱۳۶۹). کودک و خانواده نابسامان. تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
۱۸. قائمی، علی (۱۳۸۶). خانواده و دشواری‌های رفتاری کودکان. تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
۱۹. قمی، شیخ عباس (۱۴۱۴). سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار مع تطبیق النصوص الواردة فیها علی بحار الأنوار. قم: دار الاسوه للطباعه و النشر.
۲۰. کلینی، محمد ابن یعقوب (۱۴۰۷). کافی. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۲۱. لسان‌الملک سیه‌ر، محمدتقی (۱۳۶۹). ناسخ‌التواریخ حضرت امیرالمؤمنین علی ابن ابیطالب علیه السلام. قم: مطبوعات دینی.
۲۲. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). بحارالانوار. بیروت: دار التراث العربی.
۲۳. محمدی‌ری‌شهری، محمد (۱۳۸۴). میزان الحکمه. قم: دارالحديث.
۲۴. مصباح‌یزدی، محمدتقی (۱۳۸۹). آموزش عقاید. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
۲۵. معین، محمد (۱۳۸۷). فرهنگ فارسی معین. تهران: زرین.
۲۶. هاشمی، سید حسین (۱۳۸۸). چیستی و اهداف تربیت. نشریه پژوهش‌های قرآنی، شماره ۵۹ و ۶۰.